

**Hatice Eminoğlu, *Türkçede Renkler Sözlüğü*,
Gazi Kitabevi, Ankara, Ocak 2014, 620 s.,
ISBN 978-605-344-112-0**

Salim Küçük*
Nuh Doğan*

Türk Dil Kurumu'na ait Türkçe Sözlük'te (2010: 2157) “sözlük” şöyle tanımlanmaktadır: “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat: Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü, Fransızca-Türkçe Sözlük, Türkçeden Almancaya Sözlük.” Kanaatimizce bu tanım yetersiz ve daha fazla açıklama isteyen bir yapı taşımaktadır. Fransızca-Türkçe bir sözlük ile Deyimler Sözlüğü veya Türkçede Renkler Sözlüğü aynı yapıda mıdır? Hiç mi ayırt edici özellikleri yoktur? Türkçenin renklere dayalı söz varlığını belirlemeye yönelik hazırlanan sözlükte yer alacak sözlük birimler yani madde başları nasıl belirlenmelidir? Türkçede renkler sözlüğü bir “konu sözlüğü” mü olmalıdır, yoksa “anlam sözlüğü” mü olmalıdır?

Türkçenin söz varlığında önemli bir yere sahip renkler ve renklerle ilgili adlandırmalar konusunda makale türünde pek çok çalışma olmasına rağmen kitap ve sözlük türündeki çalışmalar az ve yetersizdir. Hatice Eminoğlu'na ait *Türkçede Renkler Sözlüğü* Türkiye Türkçesinde bu alanda hazırlanmış ilk çalışma olması yönünden Türkçe için önemlidir. Sözlük genel olarak bütün lehçeleri kapsamamakla birlikte tarihî Türk lehçeleri ve günümüz Türkiye Türkçesindeki renk varlığını tespit etmeye yönelik olması ve en önemlisi Türkçenin söz varlığına katkıda bulunması bakımından da değerlidir.

Eminoğlu'nun sahasında bir ilk olma özelliği taşıyan çalışması sözlük bilime uygun olarak art zamanlı ve eş zamanlı bir yöntemle, alfabetik sisteme yani abece düzenine dayalı oluşturulmuş olup dizinseldir. Sözlük, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmek isteyenler için de temel bir başvuru kaynağı

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sakucuk@hotmail.com

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nuhdogan55@hotmail.com

niteliği taşımakta ve “kültür aktarımı” ve “kültürler arası öğrenme” yönünden Türkçenin eğitimini ve öğretimini de yakından ilgilendirmektedir. Eksiksiz olarak Türkiye Türkçesindeki bütün renk adlarını tespit etmeyi amaçlamakla birlikte her sözlük gibi eksiktir. Ancak bunlar telâfi edilemeyecek nitelikte de değildir. Yazar Köktürkçeden günümüze Türkiye Türkçesi dışındaki diğer lehçeler hariç renk adlarını incelemeyi amaçlayan çalışmasında renk adlarından oluşmuş kişi adı (antroponim) ve yer adlarına (toponim) yer vermemiş ve renk adlarının tanıklarını kişisel bir tercih olarak sözlüğüne dâhil etmemiştir.

Türk lehçeleri sahasında bu konuda Almanya’da Ilse Laude Cirtautas’ın¹ çalışması önemli olmakla birlikte yapılmış en önemli ve yetkin çalışma Kırgız Türkçesi sahasında Samotov Kubatbek’e² aittir. Kubatbek’in çalışmasında eski Türkçe döneminden başlayarak Köktürk Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Uygur ve Karahanlı (Kutadgu Bilig, Divanü Lügati’t-Türk) dönemi eserlerinin yanı sıra Oğuznâme ile günümüz Kırgız Türkçesindeki renklerin anlamı, kullanılış özellikleri ve kullanım sıklıkları üzerinde durulmuştur. Türkiye Türkçesi sahasında ise bu alanda yapılmış en derli toplu çalışma Zeki Kaymaz³ tarafından yapılmıştır. Oldukça kapsamlı, uzun ve titiz bir çalışmanın ürünü olan makalesinde Zeki Kaymaz Türkiye Türkçesinde renk bildiren sözcük sayısını toplam 1447 olarak belirtir. Kaymaz, aynı zamanda Türkçenin bir renkler sözlüğüne olan ihtiyacına ilk dikkati çeken isimdir. Benzer ihtiyacı biz de dile getirmekle birlikte bu görev Hatice Eminoğlu’na kısmet olmuştur. Yazarın renklerle ilgili en önemli çalışması “Türkçede Renkler, Sayıları ve Nitelikleri”⁴ adlı bildiridir.

Hatice Eminoğlu, eserinin başında kısaltmalar, taranan kaynak kısaltmaları ve taranan sanal kaynak kısaltmalarından sonra genel olarak renkler hakkında 11 sayfalık bir giriş bölümüne yer vermiş, makale ve kitap türünde toplam 191 kaynağı incelemiş ve bunların dışında 59 sanal kaynaktan yararlanmışır. Yazar, sözlükteki toplam madde başı ile ilgili olarak bir rakam telâffuz etmemekle birlikte bizim tespitlerimize göre bu rakam 7.158’dir. Şüphesiz rakamın bu kadar yüksek olmasında eserin şu anki hâliyle bir renk

1 Der Gebrauch Der Farbzeichnungen In Den Türkdialekten, Ural-Altische Bibliothek, Fortsetzung Der Ungarischen Bibliothek, Herausgeben von: Omeljan Pritsak, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1961.

2 Kırgız Tilindegi Öñ-Tüs Sözdörünün Leksika Semantikalık Münözdömölörü -Diahronduk Cana Sinhronduk Aspetter-Bişkek, 2003. Bu çalışma aynı zamanda lisans bitirme çalışması olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Hakan Çelebi, Kırgız Tilindegi Öñ-Tüs Sözdörünün Leksika Semantikalık Münözdömölörü (Diahronduk Cana Sinhronduk Aspetter), Danışman: Doç. Dr. Salim Küçük, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, Ordu, 2014.

3 “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”, TDAY-Belleten, TDK Yayınları, Ankara, 1997, s. 251-341.

4 III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık, Dokuz Eylül Üni. İzmir 2010, s. 360-368.

kavramları sözlüğü yapısı taşımasının önemli bir rolü bulunmaktadır.

Eser, Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm ve Kaynakça kısmından oluşmaktadır. Giriş, aşağıdaki alt başlıklardan oluşmuştur:

Renk,

Renge Dair,

Renkler ve İnsan,

Renkler ve Simgeleri,

Renk ve Renk Kültürü,

Türkçedeki Renklerin Dilbilimsel Yapısı,

Türkçede Renkler Sözlüğü Hakkında.

Giriş bölümünde renk kavramının fiziksel, kimyasal, psikolojik ve kültürel özellikleri üzerinde kısaca durulmuştur. *Türkçedeki Renklerin Dilbilimsel Yapısı* başlığı altında renk kavramları sadece şekil bilgisi ve söz dizimi açısından değerlendirilmiştir. Dilbilimsel bir yaklaşımla ele alınan renk kavramları şekil bilgisi ve söz dizimi dışında farklı dilbilimsel açılardan, özellikle ad bilimi ve anlam biliminin keşiştiği noktada Türkçenin kavramlaştırma yolları açısından değerlendirilebilirdi. Bu tür bir yaklaşım, renklere özgü anlatım biçimlerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Eserin Birinci Bölümü sözlük, İkinci Bölümü ise renk grupları dizininden oluşur. Sözlük kısmında mevcut renk adlarının yanında pekiştirme şeklinde oluşturulmuş (bomboz, mosmor vb.) renk adlarına, at donları (doru, semend vb.) ve nişanlarına (sakar, seki vb.); açık (açık beyaz, açık esmer vb.), koyu (koyu siyah, koyu turuncu vb.), acı (acı kara, acı sarı vb.), çok (çok açık, çok beyaz vb.), derin (derin kırmızı, derin mavi vb.), donuk (donuk siyah, donuk zeytuni vb.) mat (mat beyaz, mat yeşil vb.), orta (orta pembe, orta yeşil vb.), kirli (kirli sarı, kirli siyah vb.), parlak (parlak siyah, parlak yeşil vb.), uçuk (uçuk mavi, uçuk sarı vb.), soğuk (soğuk mavi, soğuk yeşil vb.) gibi sözcüklerle oluşturulmuş maddelere, renk adlarından türetilmiş fiil şeklindeki (bozarmak, kararmak vb.) maddelerin yanında yapım ekleriyle türetilmiş renk adlarına (mavimtrak, mavimsi vb.), nispet i'li (altunî, kurşuni vb.) renk adlarına, renk adlarına gelen isimden isim yapma (+mtul, + tul vb.) eklerinin hepsine olmamakla birlikte bazılarına, tekrar gruplarına (sarı sarı, siyah siyah vb.) ve Arapça ile Farsça tamlama (gül-fâm, yakut renk vb.), şeklindeki renk adlarına yer verilmiştir.

Eserde madde başı olan ilgili sözcüğün kökeni –hepsinde olmamakla birlikte- kısaltma şeklinde verilmiş, ardından manası, alındığı kaynağın

kısaltması ile birlikte okuyucuya sunulmuştur. Oldukça hacimli olan çalışmada (620 s.) söz varlığının bu kadar geniş olmasının nedenlerini şu sebeplere bağlayabiliriz. Yazar renk manasına gelen *bod, bos, boy, bûs, bûş* vb. sözcükleri de çalışmasına dâhil etmiştir. Bunun yanında *başak gibi, kar gibi, karga gibi* vb. benzetmeleri madde başı olarak değerlendirmiştir. “Cümle erguvanisi” (Zerrin çiçeğinin bir türü; TÇZK, 422) ve “cüce moru” (Bir lâle çeşidi: SA III, 1217; Zerrin çiçeğinin bir türü TÇZK, 422) gibi renk çağrıştıran, madde başı olmaması gereken unsurlara yer vermiştir. Çalışmanın adı “Türkçede Renkler ve Renkle İlgili Kavramlar Sözlüğü” olmuş olsaydı bu tür yazımlara itirazımız olmayacaktı. Ancak “Türkçede Renkler Sözlüğü” adını taşıyan bir çalışmada boya ile ilgili olarak *boya ağacı, boya almak, boya atmak, boyacı, boyacı küpü, boyacılık, boya çekmek, boyacı, boyacın, boyag, boyaglık, boyaglu, boyag, boyah, boyahane, boyak, boyakçı, boya kökü, boya kullanmak, boya küptüne girmiş gibi, boyalamak, boyalgamak, boyalı, boyalık, boyalmak, boyalu, boyama, boyamak, boyamak becermek, boyana, boyanacı, boyandırmak, boyanık, boyanma, boyanmak, boya otu, boyarmadde, boyası atmak, boyasız, boyasızlık, boya sürmek, boyatılmak, boyatmak, boya tutmak, boyav, boya vurmak, boye, boyemek* gibi gereksiz kavramlara madde başı olarak yer verilmiştir. Tıpkı *badana* ve *kireç* sözcüğü ile ilgili madde başlarında olduğu gibi? Bu tür maddeler de eserin hacmini gereksiz yere arttırmıştır. Sözlükte aynı kavramın farklı ağız ve şivelerdeki kullanımlarının yer alması da sözlüğün hacmini artırmıştır. Örneğin *pempe, pembe, pemi, penbe, penpe* ayrı madde başı olarak verilmiştir. Tasvirî özellikleri olan kimi adlar bile bir renk adı olarak alınmıştır. *Pempe beyaz* “al yanaklı, tombul beyaz kadın” biçiminde tanımlandığı halde bir renk olarak sunulmuştur. Bunun gibi sorgulanması gereken bir husus da şudur. *Levni* dönme, pençe pençe (kırmızı) olmak, rengini belli etmemek, rengi uçuk kanı kaçık gibi deyimlere madde başı olarak yer vermek ne derece doğrudur? *Tamamlayıcı boya, tarafsız renkler, tümleyici renkler, tutkal boya* gibi kavramlar ancak kavram sözlüğüne dâhil edilebilir ve renklerle ilgili her şey kavramlar sözlüğünde yer alabilir. Ama “Türkçede Renkler Sözlüğü”nden kastedilen nedir? Sınırları nedir? Bu soruların cevabının eserin başında önsöz veya giriş kısmında okuyucuya sunulması gerekirdi kanaatindeyiz. Amaç renklere dayalı söz varlığını ortaya koymak ise sözlüğün içeriği, yani madde başları, alt başlıkları ve düzenleniş şekli buna uygun olmalı, söz varlığının sınırları buna göre belirlenmelidir.

Eser bu kadar geniş oylumlu olmasına rağmen, Türkiye Türkçesinde kullanılan birçok renk adının eserde yer almadığı görülmektedir. Renk

adlarıyla ilgili hazırlanmakta olan bir çalışma kapsamında 913 renk adının bu kıymetli çalışmada yer almadığı tespit edilmiştir⁵.

Eserin İkinci Bölümü Renk Grupları Dizinleri başlığı altında aşağıdaki alt başlıklardan oluşmuştur:

Genel Renk/Boya ve Kavramları Dizini,
Bej/Krem Rengi ve Tonları Dizini,
Beyaz ve Tonları Dizini,
Gri/Kır Rengi ve Tonları Dizini,
Kahverengi ve Tonları Dizini,
Karışık, Belirsiz ve Tanımlanmamış Renk ve Tonlar Dizini,
Kırmızı ve Tonları Dizini,
Mavi ve Tonları Dizini,
Mor ve Tonları Dizini,
Pembe ve Tonları Dizini,
Sarı ve Tonları Dizini,
Siyah ve Tonları Dizini,
Turuncu ve Tonları Dizini,
Yeşil ve Tonları Dizini.

Renkler, bu bölümde genel renk kavramları ve tekrar 13 alt başlıkta belirli renk kavram grupları altında kavramlar dizini biçiminde sınıflandırılmıştır. Ancak eserde renklerin kavram grupları dizininin hangi yöneme göre oluşturulduğundan söz edilmemiştir. Bu, bir renk adının birden fazla renk kavram grupları dizininde yer verilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Örneğin “pembe mor” hem Mor ve Tonları Dizininde hem de Pembe ve Tonları Dizininde yer alır. Yine “pekmezköpüğü” rengine hem Kahverengi ve Tonları Dizininde hem de Turuncu ve Tonları Dizininde yer verilmiştir. Özellikle “pembe mor” ve “pekmezköpüğü” gibi birleşik sözcük yapısında olan renk adlarının hangi renk kavramları grubunda ele alınacağı konusunda belirli bir tutum sergilenememiştir. İki renk adından oluşan birleşik sözcük yapısındaki renklerin hangi grupta sınıflandırılacağı da tutarlılık göstermemektedir. Örneğin “pembe sarı” Sarı ve Tonları Dizininde yer alırken “pembe mor” Mor ve Tonları Dizininde sınıflandırılmıştır. Bu tür birleşik sözcük yapısındaki renk kavramları kimi zaman birleşik sözcüğü oluşturan ilk unsura

⁵ Bu bilgi, Yrd. Doç. Dr. Nuh Doğan'ın “Türkiye Türkçesinde Renk Adları” başlıklı çalışmasından elde edilmiştir. Çalışma yakında yayınlanacaktır.

kimi zaman da ikinci unsura göre gruplandırılmıştır. Renk kavramlarının büyük bölümü Karışık, Belirsiz ve Tanımlanmamış Renk ve Tonlar Dizini alt başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu başlık altında hangi tür renk kavramlarının sınıflandırıldığından eserde söz edilmemiştir. Karışık, belirsiz ya da tanımlanmamış ifadeleriyle hangi renk kavramlarının betimlenmeye çalışıldığı açık değildir. “Açık esmer” rengi “buğday rengi, buğday benizli” biçiminde tanımlandığı hâlde bu başlık altında sınıflandırılmıştır. Birçok renk adının bu sınıfta değerlendirilmesinin sebebi Türk dilinin farklı tarihî dönemlerine ve coğrafyalarına ait metinlerin taranması sonucu ortaya çıkan anlam farklılıklarıdır. Türk Dili tarihi boyunca farklı devir ve coğrafyalarda, ağız ve şivelerde bir sözcük farklı renk kavramlarını karşılamak için kullanılabilir. Bu onların belirsiz olduğu anlamına gelmeyecektir. Taranan kaynak ve sözlüklerde tanımı bulunmayan *kese kağıdı (rengi)*, *bakla rengi*, *bulut rengi* gibi renk kavramları renk kavramları dizini başlığı altında değil de başka açıdan değerlendirilebilirdi. Bu tür, tanımına rastlanmayan renklerin bir renk kavram grubu içinde değerlendirilemeyeceğini söylemek güçtür. Karışık, belirsiz ve tanımlanmamış renk ve tonlar dizininde yer alan *bakla rengi*, *bulut rengi*, *çam fıstığı rengi* vb. temelde somutlaştırmaya dayalı renk adlarının bu başlık altında verilmesi de kanaatimizce yanlıştır. Bunlar halkımızın tabiata dayalı olarak yapmış olduğu adlandırmalardır ve ortada bir karışıklık, belirsizlik veya tanımlanmamışlığın gerçekte olmadığı söylenebilir. Çam fıstığı rengi somutlaştırmaya dayalı bir adlandırmadır, tabiatta mevcuttur. Zira, halk bu rengi mental sözlüğünde tanımlamıştır.

Belli bir emeğe dayalı olarak hazırlanmış her eser önemli ve değerlidir. “Sözlük çalışması bitmeyen bir çalışmadır. Bir sözlük, dildeki gelişmeleri en iyimser görüşle on – onbeş yıl geriden takip edebilir ve basımı tamamlanır tamamlanmaz yeni bir basım için çalışmalara girişilmesi gerekir. Yine bir sözlükteki eksiklerin ve kusurların düzeltilmesi ise ayrı bir konudur. Yanlızsız ve kusursuz, eksiksiz bir sözlük idealdir, fakat sözlükler insan ürünü olduğu için, bunlardan tamamen kaçmak imkânsızdır. Önemli olan, en iyiyi yapmaya çalışmaktır.”⁶ Her eserde eksikler ve kusurlar vardır. Doğru olan bunların zaman içerisinde tamamlanması ve giderilmesidir. Sayın Hatice Eminoğlu’nu Türkçenin söz varlığına renkler alanında yapmış olduğu bu önemli çalışma ve katkı için tebrik ediyor, çalışmalarının devamını diliyoruz.

6 Vural Ülkü, “Almanya’da Sözlükçülük ve Sözlükler”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sözlük Özel Sayısı, Yaz 04, 2011, s.276.